

***Naoorlogse ruimtelijke ontwikkeling van
de stad Groningen: Hoogkerk (1946-
1961), planvorming, beschrijving en
analyse***

Bregit Jansen – Bureau ArEA

04-05-2000

*In opdracht van:
Dienst RO/EZ Groningen,
Afdeling Bouw-, Woningtoezicht & Monumenten*

Afbeelding 1
luchtfoto Hoogkerk

Inhoud

Statement

- 1.0 Inleiding en situering
- 2.0 Morfologie van het gebied, ontwikkelingsgeschiedenis tot 1946
- 3.0 Planontwikkeling Hoogkerk (1946-1958)
 - 3.1 Planologisch kader: uitbreidingsplan in hoofdzaak van de gemeente Hoogkerk 1950
 - 3.2 Doelgroep en het programma van eisen
 - 3.3 Planintenties
 - 3.4 Planproces
- 4.0 Het uitbreidingsplan (1958 – 1961)
 - 4.1 De stedenbouwkundige structuur: infrastructuur en verkaveling
 - 4.2 Woningtypen
 - 4.3 Openbare ruimte: groenvoorziening, straten en pleinen
 - 4.4 Gerealiseerd plan
- 5.0 Analyse van het plan
- 6.0 Ontwikkelingen na realisatie (1961 – 2000)
 - 6.1 Huidige situatie
 - 6.2 Recent beleid:
 - Wijkvolkshuisvestingplan Hoogkerk- concept (2000)
 - Wijkvernieuwing
 - Convenant Wijkvernieuwing Groningen (1998)
 - 6.3 Planvorming: (1999)
- 7.0 Waardestelling: poging tot waardering op basis van uniforme benadering
 - 7.1 'Wat zeg je van m'n wijk'
 - 7.2 Toelichting en conclusie
- 8.0 Bijzondere architectonische objecten en ensembles
- 9.0 Bijlagen
 - Overzicht uitbreidingsplandossiers RO/EZ-archief
 - Literatuur
 - Geraadpleegde archieven
 - Lijst van afbeeldingen
 - Noten

Statement

Binnen de Nederlandse ontwikkelingsgeschiedenis van verkavelingmodellen is het naoorlogse deel van Hoogkerk geen extreme of bijzondere innovatie. Hoogkerk Zuid is een poging om, uitgegaan van de lokale bouwtradities, een samenspel tussen verschillende redelijk moderne verkavelingvormen zoals de strokenbouw te bewerkstelligen. De ontworpen stedenbouwkundige opzet bleek niet in staat om gewenste veranderingen op samenhangende wijze op te nemen. Dat resulteerde in een reeks schijnbaar willekeurige ingrepen in en toevoegingen aan de oorspronkelijke structuur.

Daarbij speelde vooral het thema standaardisatie van materialen en bouwprocedures een belangrijke, sturende rol. Hoogkerk Zuid werd gebouwd als onderdeel van een omvangrijk en provinciaal initiatief, het '1000-woningen' plan. Dit plan had tot doel de woningbouwproductie van een twintigtal kleine plattelandsgemeenten in één bouwstroom uit te kunnen laten uitvoeren door kleine lokale aannemers, wat tot een grote kostenbesparing leidde.

De woningen die volgens de 1000-woningen planvoorwaarden werden gerealiseerd, hebben als fysiek product geen uitzonderlijke kwaliteit of bijzonder innovatieve waarde, het is meer het idee waarin de waarde zich concentreert.

1.0 Inleiding en situering

Deze studie is tot stand gekomen in het kader van het project Naoorlogse wijken in de gemeente Groningen. Het project richt zich in navolging van Monumenten Inventarisatie Project (MIP) en het Monumenten Selectie Project (MSP) op de periode 1945 -1975. Per wijk is een inventarisatie, analyse en waardestelling gemaakt van de stedenbouwkundige structuur en de daarmee samenhangende architectuur. In deze studie wordt van Hoogkerk verslag gedaan. Het verslag is opgebouwd uit enkele beschrijvende onderdelen (achtereenvolgens de morfologie, de planontwikkeling, het uitbreidingsplan en de ontwikkelingen na realisatie) en een tweetal onderdelen (de analyse en waardering), die de wijk ontleden en daaraan enkele conclusies verbinden.

De wijk was voor de annexatie door de stad Groningen in 1969 een zelfstandige gemeente, die fysiek gezien als een aparte middeleeuwse kern zuidwestelijk van de stad was gepositioneerd. Na de annexatie is aan de vrije fysieke ligging weinig veranderd; nog altijd ligt de wijk redelijk geïsoleerd tussen de bestaande infrastructuur van het Hoendiep en de snelweg naar Leeuwarden, respectievelijk de noord- en zuidgrens van de wijk Hoogkerk.

In de betrekkelijk korte periode van 1946 tot 1963 werd Hoogkerk Zuid, grotendeels aan de hand van het plan in hoofdzaak van 1950 uitgelegd. In enkele deelplannen en

een behoorlijk aantal wijzigingen die daarop volgden, verrees in een drietal fasen tussen de spoorlijn naar Leeuwarden in het noorden, de Zuiderweg aan de oostzijde en de graslanden de woonwijk. In de hierop volgende analyse zal de nadruk liggen op de eerste fase van de uitbreiding in zuidelijke richting.

2.0 Morfologie van het gebied, ontwikkelingsgeschiedenis tot 1948

Morfologie van het gebied, gebaseerd op de wijkbeschrijving 'Hoogkerk', die tot stand kwam in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project 1850-1940.

Het laaggelegen gebied ten zuidwesten van het Reitdiep stond bekend als de Wester Stadshamrik. Deze polder werd in het noordoosten begrensd door de oude loop van het Reitdiep en in het zuiden door de in de 17^e eeuw gegraven vaarverbinding met Friesland, het Hoendiep. Het gebied ten zuiden van het Hoendiep werd de Koningspoort of Middenpolder genoemd.

Tot ca. 1700 veroorzaakte het Reitdiep regelmatig overstromingen. Het stond in open verbinding met de zee en verzorgde ook de afwatering van de hoge Drentse gronden, via het Peizerdiep en het Eelderdiep. Het Eelderdiep, dat oorspronkelijk door Hoogkerk richting Reitdiep stroomde, werd verbonden met het Peizerdiep, tezamen vormen deze het huidige Koningsdiep. Het Koningsdiep dankt zijn naam aan een versterkt woonhuis dat in de 14^e eeuw aan de huidige Koningsweg stond, ten noordwesten van de huidige vloeivelden van de CSM. Uit een van de uitmondingen van het Peizerdiep ontstond na kanalisatie rond 1400 door monniken, het Aduarderdiep. (zie afb. 2) Door de lage ligging, de zware klei en beperkte afwatering was het gebied ongeschikt voor akkerbouw, het werd voornamelijk gebruikt als weidegrond.

Hoogkerk is gelegen op een zandrug die een uitloper vormt van de Hondsrug. De iets hogere ligging dan het omringende land gaf aan het dorp zijn naam. Rond 1200 werd op de huidige plek van de Hervormde kerk, een kerk gesticht. Met de latijnse naam 'Alta Ecclesia' wordt Hoogkerk in een oorkonde van 1370 aangeduid. Het oorspronkelijke dorp Hoogkerk, gelegen op de kruising van weg (Zuiderweg) en water (Hoendiep) maakte na de oorlog een periode van industrialisering door. Het gedeelte tussen Hoendiep en spoor werd in één keer ontwikkeld, dankzij de suikerfabriek van CSM, de strokartonfabriek (De Halm) en de teerfabrieken van Smid en Hollander.

De oudste kern van Hoogkerk is ontstaan langs het huidige Hoendiep en de haaks daarop staande Kerkstraat. Hier bevindt zich ook de 13e eeuwse kerk en kerkhof. De ontstaansgeschiedenis van Hoogkerk in de 19^e en 20^e eeuw is in een drietal tijdsvakken in te delen.

- 1811 (vorming nieuwe gemeente, afsplitsing van Aduard) tot 1912
- 1912 (annexatie van Kostverloren door de stad Groningen) tot het begin van de WO II
- einde van WO II tot ca. 1969 (de annexatie door de stad Groningen)

Hieronder zullen periode I en II puntsgewijs worden uitgewerkt. Periode III beslaat de naoorlogse ontwikkeling van de wijk die centraal staat in hierop volgende hoofdstukken.

Afbeelding 2

Topografisch militaire kaart 1864. Onderdeel van de westelijke stadshamrik.

Puntsgewijze ontwikkelingsgeschiedenis fase I .

*In 1843 werd de weg langs het Hoendiep aan het provinciaal beheer overgedragen, in 1867/1868 werden de kleiwegen ten noorden van het Hoendiep met grind verhard. Pas na 1890 werd in de infrastructuur ten zuiden van het Hoendiep geïnvesteerd.

*In 1866 ging de rijksoverheid over tot de aanleg van de spoorlijn Leeuwarden-Groningen. Kort daarvoor werd het station Hoogkerk-Vierverlaten gebouwd.

*Aan het kruispunt van de Kerkstraat/Zuiderweg met de weg langs het Hoendiep ontstond in een geleidelijke ontwikkeling, vooral door spontane verdichting een praktisch aaneengesloten lint van bebouwing.

*In 1861 werd ten westen van de kerkstraat een Gereformeerde kerk en pastorie gebouwd.

*In 1864 werd ten oosten van de kerkstraat een nieuwe openbare school gebouwd, ter vervanging van de te klein geworden school uit 1826. De eerste Christelijke school werd in 1874 opgericht in de nabijheid van de pastorie.

*1896 oprichting 'N.V. Noord-Nederlandse Beetwortelsuikerfabriek'

*In 1903 werd het gemeentehuis gebouwd.

*In 1907-08 werd door de provincie het Eendrachtskanaal gegraven.

*1909 oprichting 'Vereniging tot verbetering der volkshuisvesting', start met her en der verspreide bouw (blokjes) woningen.

*1911 verbreding en verdieping van het Hoendiep.

*In 1912 werd Kostverloren door de gemeente Groningen geannexeerd, hierdoor verloor de gemeente Hoogkerk een smalle strook grond aan de oostzijde van de gemeente, ca. 161 ha groot en ongeveer 1200 inwoners.

Puntsgewijze ontwikkelingsgeschiedenis fase II

*In 1913 start de bouw van de strokartonfabriek 'De Halm'.

*1914-18 bouw van het post- en telegraafkantoor.

*1915-16 bouw van de 'Halmbuurt', bestaande uit een directeurswoning, drie vrijstaande huizen en 90 arbeiderswoningen door de Vereniging tot verbetering der volkshuisvesting.

*Vanaf 1920 bouw van de 'Suikerbuurt', ten westen van de Zuiderweg, naar stedenbouwkundig ontwerp van architect K. Siekman. Het plan omvatte 77 arbeiderswoningen met tuin.

Afbeelding 3

Schets van het plan in hoofdzaak voor de gemeente Hoogkerk. Een ontwerp van bureau Oom & Kuiper van 1948 (vaststelling door de gemeenteraad op 2 februari 1956 en goedkeuring door Gedeputeerde Staten op 25 januari 1957). Herziening van het in 1942 goedgekeurde en vastgestelde plan in hoofdzaak, naar een ontwerp van architect T. Tonkens.

3.0 Planontwikkeling Hoogkerk (1946-1958)

3.1 Planologisch kader : uitbreidingsplan in hoofdzaak van de gemeente Hoogkerk 1950

De naoorlogse ontwikkeling van Hoogkerk bestaat in principe uit de ontwikkeling van het terrein dat voor het grootste deel gelegen is ten zuiden van de spoorlijn en ten westen van de Zuiderweg. Aan de zuidkant zou het gebied in de toekomst begrensd worden door de geplande snelweg Groningen-Drachten-Leeuwarden. In het algemene uitbreidingsplan van 1950, dat enkel door de gemeenteraad was vastgesteld, werd de toekomstige ontwikkeling van Hoogkerk door middel van een sterke functionele scheiding, vormgegeven. In ruimtelijke zin leverde dat sterk begrensde, praktisch monofunctionele gebieden op, zoals Hoogkerk Zuid.

Hoewel een uitbreiding in noordelijke richting geen onoverkomelijke bezwaren met zich mee bracht, werd gekozen voor uitleg in zuidelijke richting rekening houdende met de toekomstige ontwikkeling van de industrie. Wonen in zuid leek het meest aantrekkelijk omdat de windrichting: *'in deze streken zich nog altijd beweegt vanuit het westen, hetgeen tot gevolg heeft dat onwelriekende geuren – daarbij die van het Hoendiep niet vergetende – en rookgassen zich niet gaan verspreiden ten zuiden van de spoorlijn'*.¹

Afbeelding 4

Herziening plan in hoofdzaak 1956. Esthetische stadsuitbreiding, refererend aan de structuur van de oude kern van Hoogkerk.

Afbeelding 5

Voorstudie voor het schetsplan van uitbreiding – Hoogkerk Zuid. Bureau Oom & Kuipers, 1955-1958.

Afbeelding 6

Schetsplan van uitbreiding – Hoogkerk Zuid. Het zogenaamde 1000-woningen plan uit 1958, dat in 1961 zonder afzonderlijke goedkeuring van Gedeputeerde Staten opgenomen werd in de partiële herziening van Hoogkerk Zuid.

3.2 Doelgroep en het programma van eisen

Uit overleg tussen de gemeente, de industrie en de woningbouwvereniging bleek dat er grote behoefte was aan woningen voor alle lagen van de bevolking die vooral bestond uit lokale arbeiders en instromende kleine middenstand. Er werden geen initiatieven ondernomen om tot een meer gespecialiseerde definiëring van de doelgroepen te komen. De nieuwe uitbreiding Hoogkerk Zuid zou in tegenstelling tot het oude dorp een kleinstedelijk karakter moeten krijgen. Noch de verhouding tussen het te bouwen percentage arbeiderswoningen en middenstandswoningen, noch de bijzondere sociale groepen zoals bejaarden, jonge echtparen zonder kinderen en de groep van ongehuwde, alleenstaande jongeren kregen een duidelijk gedefinieerde plek in het programma. Het totaal aantal woningen zou 487 bedragen.

Binnen het totale plangebied werden door de gemeente verschillende bestemmingen aangewezen: vloeivelden, actieve recreatie, bijzondere bebouwing, industrie-categorie I en II, spoorwegdoeleinden, agrarische doeleinden, parkeerterrein, waterzuivering, etagewoningen, binnenterreinen, opslagterrein en eengezinswoningen in een vijftal bebouwingsklassen. Hoeveel oppervlakte per bestemming was gereserveerd werd niet in ha gespecificeerd.

Voorwaarden per bebouwingsklasse:

eengezinshuizen						
bebouwingsklasse	I	II	III	IIIA	IV	V
Max aantal woningen aaneen	8	4	2	2	8	Onbeperkt
Min aantal woningen aaneen	4					?
Max gevelbreedte	5	6	7	7	5.5	5.5
Min afstand tot zijde erfscheiding	1	3	3	3	2	2
Min perceelbreedte		15	16	17	15	
Min en max goothoogte	5-6	3-6	3-7	3-7	5-6	5-6
Min en max dakhelling	30-45	30-52	30-52	30-52	30-45	30-45

In het programma van eisen waren de voorzieningen niet nader gespecificeerd; ondanks de vaststelling van een grote hoeveelheid terreinen voor bijzondere bebouwing waarop onder andere scholen, buurthuizen en kerken konden worden gesticht. Ook de bebouwingsdichtheid werd niet vastgesteld. In 1995 werd Hoogkerk Zuid bewoond door 5052 inwoners, dat is gemiddeld 2.7 persoon per woning.

3.3 Planintenties

De planintenties zijn onder te verdelen in twee categorieën. Ten eerste de intenties die verankerd liggen in de tijdsgeest, die uitdrukking geven aan de actuele maatschappelijke- en stedenbouwkundige ontwikkelingen. Ten tweede de intenties die letterlijk worden verwoord in de toelichting op het uitbreidingsplan Hoogkerk Zuid.

Intenties die verankerd liggen in de tijdsgeest:

Wijkgedachte

De wijkgedachte is ten tijde van de planontwikkeling van de Hoogkerk niet gehanteerd als richtinggevend idee voor het stedenbouwkundig ontwerp. Een sociologische onderbouwing van het plan is uitgebleven. Van de begrippen distributieplanologie en wooneenheid werd geen gebruik gemaakt.

Intenties die letterlijk zijn verwoord in de toelichting op het uitbreidingsplan:

Woningnood

De meeste bouwplannen die direct na de oorlog werden opgesteld, werden ingegeven door de nijpende woningnood. In Hoogkerk is daar in vergelijking tot de naburige stad veel minder sprake van. Tussen 1 januari 1945 en 1 januari 1958 werden 225 woningen gebouwd. Waar onder normale omstandigheden een bevolkingsgroei van plusminus 700 inwoners tegenover zou staan. Door emigratie van vooral grote gezinnen en de ontruiming van een groot aantal oude vooroorlogse woningen, waardoor nieuwe woningen door reeds in de gemeente woonachtige personen werden ingenomen, was de werkelijke groei van het inwoneraantal in de bovengestelde periode maar 50% van het geschatte aantal. In Hoogkerk kon tot 1954 makkelijk worden volstaan met invullingen van al bestaande vooroorlogse plannen, die zich voegden naar de reeds aanwezige stedenbouwkundige structuur en infrastructuur. De woningnood drong in tegenstelling tot de stad Groningen niet door tot het niveau van de woningtypologie; in Hoogkerk werden geen, zogenaamde 'duplex'- en 'triplex' woningen in het programma van eisen opgenomen.

Economisch rendabel bouwen

Uit economische overwegingen heeft de Rijksoverheid vanaf 1947, de ontwikkeling van 'systeembouw' gestimuleerd en gesubsidieerd.² De wens om de benodigde arbeid op de bouwplaats te verminderen, d.w.z. het terugbrengen van het aantal manuren en vakmanuren per woning en de woningbouwproductie op te voeren, heeft in Hoogkerk Zuid desondanks niet geleid tot het gebruik van het

montagesysteem. Economisch rendabel bouwen kwam in Hoogkerk niet verder dan het ontwerp van een zeer gunstige verkaveling die door veelvuldige herhaling van een zogenaamde 'normaal' woning de prijs van het bouwterrein zodanig drukte, dat het Ministerie van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid daarmee akkoord kon gaan.

Beperkte differentiatie

Woningdifferentiatie is een intentie die een duidelijke, doch zeer beperkte vertaling heeft gekregen in het uitbreidingsplan Hoogkerk. Het toekomstige woningbestand werd opgebouwd uit een tweetal woningtypen: eengezinswoningen en etagewoningen, waarbij niet bewust werd gestreefd naar een afwisseling in hoogte en oriëntatie van de bouwstroken. De woningtypen werden onderverdeeld in een vijftal woningklassen zonder dat daaraan een inhoudsmaat of een aantal slaapkamers werd gekoppeld.

Groenzones

De groenzones in de wijk zijn vanuit een tweetal programmatische intenties te beschrijven. Ten eerste zouden de groenzones moeten functioneren als recreatieplek; de 'wandelparken' werden ontworpen als een veilig speelveld voor de kinderen en een ontmoetingsplek voor alle bewoners van de omliggende buurten. Ten tweede is er sprake van groeninrichting met een primair esthetische intentie, in de vorm van de collectieve of private voortuinen en openbare plantsoenen aan de kopse kant van de bouwblokken. De collectieve voortuinen zijn meestal ingericht met lage liguster hagen, grasveldjes en bloemperken, de openbare plantsoenen met diverse soorten middelhoge heesters. Over de collectieve binnenterreinen wordt in het plan met geen woord gerept; de potentie van deze ruimten als ontmoetingsplek en/of gezamenlijke tuin wordt niet benoemd.

Hoogbouw

Voor de oorlog had het provinciale karakter van Hoogkerk een vanzelfsprekendheid welke zonder debat in stand werd gehouden. Het bebouwingsvoorschrift bouwhoogte was daarmee in overeenstemming: er mochten maximaal twee bouwlagen boven elkaar worden gebouwd. Na de oorlog veranderde die opstelling. Bouwen in drie of vier woonlagen was onder bepaalde voorwaarden toegestaan. Hoogkerk Zuid zou door hoogbouw een 'kleinstedelijk' karakter moeten krijgen. Let wel, hoogbouw in Hoogkerk betekende in realiteit maximaal drie woonlagen!

3.4 Planproces

Vanaf 1946 werd gewerkt aan de completering van een aantal kleine buurten in de oude kern van Hoogkerk, waarvan de ontwikkeling reeds voor de oorlog gestart was. Met een toekomstige uitbreiding in zuidelijke richting werd reeds rekening gehouden. De eerste schets waarop een dergelijke uitbreiding is opgenomen, dateert van 1948 en is van de hand van bureau Oom & Kuipers. Op basis van deze schets werden de nog niet bebouwde delen in de kom van Hoogkerk, ten noorden van het spoor, verder ingevuld. Rond 1954-55 werd besloten om de gronden ten zuiden van de spoorlijn bouwrijp te maken. De inrichtingsschets van 1948 bleek op enkele punten niet meer te voldoen aan de toenmalige eisen. Deze punten werden in 1955 door het bureau Oom & Kuipers vertaald in een tweede versie van het plan in hoofdzaak, welke in 1956 werd aangenomen en goedgekeurd. (zie afb.4) Reeds drie jaar later

werd een partiële herziening van het plan in hoofdzaak ontworpen, het zogenaamde '1000-woningen schetsplan' van Hoogkerk Zuid. Het plan is een initiatief van de Nationale Woningraad op voorspraak van een groot aantal kleine gemeenten in de provincie Groningen en had tot doel om de woningbouwproductie van diverse kleine plattelandsgemeenten in één bouwstroom uit te kunnen laten uitvoeren door kleine lokale aannemers. Daarvoor was het belangrijk dat het ontwerp door middel van traditionele bouwtechnieken uit te voeren zou zijn. De ontwikkelingskosten voor dit standaardontwerp van architectenbureau Kuiler & Drewis werden gedeeld door alle deelnemende gemeenten. Hierdoor werd tegelijkertijd het lokale bouwbedrijf gesteund én een enorme kostenbesparing mogelijk gemaakt. De woningen die volgens de 1000-woningen planvoorwaarden werden gerealiseerd, hebben als fysiek product geen uitzonderlijke kwaliteit of bijzonder innovatieve waarde, het is meer het idee waarin de waarde zich concentreert.

4.0 Het uitbreidingsplan

Ter ondersteuning van de 'Wederopbouwwet in het kader van uitbreidingsplannen' stelde de Rijksoverheid subsidies ter beschikking aan de lokale overheden om het woningtekort te verkleinen en krotten op te ruimen. In het kader van deze wet is het uitbreidingsplan 'Hoogkerk Zuid' opgesteld. Dit plan, dat als basis voor de uitvoering zou gelden, werd gemaakt in de jaren 1955-1958. Tijdens de raadsvergadering van 28 november 1961 werden de Toelichting en Bebouwingsvoorschriften van het plan, inclusief de inmiddels daaraan geschakelde tweede woonbuurt, vastgesteld. Gedeputeerde Staten verleende op 18 december 1962 goedkeuring aan het plan, waarvan de bouw reeds voor de goedkeuring in 1957 was begonnen en dat in de tien daaropvolgende jaren zou worden uitgevoerd. Het uitbreidingsplan bestond uit een schetsplan van de stedenbouwkundige structuur en een schriftelijke toelichting daarop.

De hoofdstructuur, de bestemmingen en de groenstructuur vormen de verschillende lagen van het schetsplan. In de toelichting komen termen als 'wijkgedachte' en 'wijkvorming' niet voor.

De gemeente Hoogkerk had op verzoek van de commissaris van de provincie Groningen vanaf 1946 gezamenlijk met de gemeenten Adorp en Aduard een dienst Bouw- en woningtoezicht en Gemeentewerken opgericht. Aan het hoofd van de dienst stond de gemeentearchitect, architect P. van Zee. De gemeentearchitect had een beperkte taakomschrijving; dat blijkt onder meer uit de notulen van de commissie die de leden van de nieuwe dienst selecteerden: *'De voorzitter stelt vervolgens aan de orde de reeds ontworpen instructie voor de te benoemen architect. Enkele leden vestigen er de aandacht op, dat volgens artikel 6 aan de architect werkzaamheden kunnen worden opgedragen met betrekking tot nieuw te bouwen woningen door bouwverenigingen en landarbeidersvereniging. Deze werkzaamheden kunnen gemakkelijk van zodanige omvang zijn, dat de architect voor zijn gewone werk geen tijd meer overhoudt. De heer van Halewijn merkt op, dat het voor de architect praktisch onmogelijk zal zijn om voor genoemde verenigingen plannen voor nieuwbouw te ontwerpen.'*³ De gemeente Hoogkerk was bij wijzigingen van het uitbreidingsplan genoodzaakt om externe ontwerpers in te huren. (Ir. Beckering Vinkers tot 1942 en architect T. Tonkens van 1942-1946) De stedenbouwkundige

structuur van Hoogkerk Zuid is ontworpen door bureau Oom & Kuipers. Dit in Groningen gevestigde bureau voor architectuur en stedenbouw werd in 1946, door de gemeente Hoogkerk ingehuurd. De stedenbouwkundige poot van het bureau werd geleid door architect Oom. De Zeeuw (Oom) heeft zijn opleiding genoten aan de Technische Hogeschool te Delft in de laatste jaren voor de oorlog, toen de op de traditie gestoelde 'vormdoctrine' van hoogleraar Granpré Molière nog richtinggevend was voor het onderwijs. Oom kan gerekend worden tot de kring van toegewijde leerlingen; zijn gedachtengoed en vormtaal is representatief voor de 'Delftse school'. De Delftse school is de benaming voor een groep architecten die een drietal beginselverklaringen navolgden, welke tijdens de paasbijeenkomsten te Huybergen (in de periode van 1932-1941) van de vakgroep Bouwkunst van de Algemene Katholieke Kunstenaarsvereniging (AKKV) werden opgesteld. Het Rooms-katholiek Bouwblad was hun spreekbuis en Granpré Molière hun belangrijkste voorman. Het volgende citaat van architect Kraayenhagen illustreert hun gemeenschappelijke ideeën ten aanzien van stadsuitbreiding en stedenbouw: *Wanneer men een goed stads- of dorpsbeeld beschouwt, dan zal men een duidelijke tegenstelling kunnen opmerken tusschen de heersende en de dienende elementen, dezelfde tegenstelling, welke karakteristiek is voor een goed opgebouwde samenleving! De dienende elementen, waartoe woonhuizen behooren, vragen met ieder voor zich de aandacht, maar zijn door hun eenvoudige en ingetogen hoofdvorm sterk aan elkaar verwant; ieder met eigen karakter, belangrijk naarmate het grootere geheel gediend wordt, waarvan zij een organisatorisch geheel uitmaken. Daarentegen hebben de heersende elementen als de kerken en het raadhuis een afwijkend karakter. Deze zijn de gebouwen van de gemeenschap maar ze staan tegelijkertijd tegenover de gemeenschap. Zij staan ook niet met de woonhuizen in één rooilijn, maar hebben stedenbouwkundig hun eigen plaats in een aparte situatie gekregen.*⁴ Oom's leermeester Granpré Molière kreeg in 1945 de opdracht een wederopbouwplan voor de grote markt van de stad Groningen op te stellen. Hij stelde C. Pouderoyen aan als zijn assistent en nodigde in 1947 Oom uit om te anticiperen op de door hem gewenste supervisie van de grote markt. Oom was net daarvoor een samenwerking aangegaan met architect Kuipers. Tezamen maakten zij een schetsvoorstel voor de Noordzijde van de grote markt. Het is deze bijdrage geweest die het bureau Oom & Kuipers zijn werkkring deed verleggen naar de provincie Groningen.⁵

Het ontwerpbesluit van het uitbreidingsplan 'Hoogkerk Zuid' vermeldt dat het een 'plan van uitbreiding in onderdelen voor de kern Hoogkerk' betreft, voor de gronden ten zuiden van de spoorweg. Het uitbreidingsplan in hoofdzaak (1956) geeft het juridisch kader aan de naoorlogse uitbreidingsplannen van Hoogkerk, die in meerdere deelplannen zijn verbeeld en verwoord. De grenzen van de woonwijk werden daarin vastgesteld.

Afbeelding 7

Hoogkerk Zuid, 1961. Partiële herziening waarin het eerste plangebied van 1958 en een tweede, meer zuidelijke uitbreiding zijn samengebracht.

Afbeelding 8

Hoogkerk Zuid, 1963. Partiële herziening van een derde uitbreiding in zuidelijke richting.

Afbeelding 9

Historische opbouw Hoogkerk. Gefaseerde ontwikkeling.

4.1 De stedenbouwkundige structuur: infrastructuur en verkaveling

Hoogkerk Zuid is geen aanvulling of logische voortzetting van de bestaande vooroorlogse stedenbouwkundige structuur van het oude dorp. De kruisvormige structuur van hoofdwegen waarmee de wijk aantakt aan de hoofdinfrastructuur van het oude dorp wordt gevormd door de Reddingiusweg en in oost-west richting en de Prinses Magrietstraat in noord-zuid richting. Aan de kruising van deze assen zijn vier clusters woningbouw gegroepeerd. In een ring rondom deze clusters zijn in verschillende verkavelingmodellen, met een variabele oriëntering de randgebieden ingericht.

Aan de kop van de Zuiderweg is een deelgebied voor speciale voorzieningen aangewezen. Dit gebied bestaat uit de twee kopse zijden van de semi-geopende bouwblokken welke met de kopse zijde gelegen zijn aan de Zuiderweg. Hier zijn enkele van de wijkvoorzieningen, zoals winkels en banken samengebracht. Deze zijn opgenomen in de woonblokken structuur; er is geen afzonderlijke of aparte verkaveling voor ontworpen. De overige wijkvoorzieningen, zoals scholen, kerken en een wijkgebouw zijn op twee locaties binnen de woonverkaveling opgenomen.

Infrastructuur

De verkeerskundige structuur van de wijk is doelbewust hiërarchisch opgebouwd uit twee elementen, respectievelijk verkeerswegen en woonstraten. De enige verkeersweg die de wijk rijk is, de Reddingiusweg, zou een verbindende functie met de toekomstige uitbreiding van het industrieterrein moeten krijgen, die het wijkniveau sterk overstijgt. Tezamen met de Prinses Margrietstraat, een verbrede woonstraat, vormt zij de hoofdstructuur, het skelet van de wijk en geleiden het doorgaande verkeer naar en door de wijk. De bestaande Zuiderweg kan gekarakteriseerd worden als de centrale verkeersader van het gehele dorp. In die hoedanigheid verbindt de Zuiderweg Hoogkerk Zuid met het oude centrum van het dorp en indirect met de stad Groningen. De woonstraten zijn de niet doorgaande wegen tussen de semi-

geopende bouwblokken, zij ontsluiten de buurt voor auto-, fiets- en voetverkeer, daarnaast bieden zij ruimte aan parkeren.

Verkaveling

In principe bestaat de verkaveling van het vooroorlogse Hoogkerk uit een aaneenschakeling van gesloten bouwblokken. Deze stedenbouwkundige ontwerpeenheid is de basis voor de begrenzing van de openbare stedelijke ruimte van straten en pleinen ten opzichte van de private binnenterreinen. De architectuur van Hoogkerk presenteert zich voor een groot deel in gesloten bouwblokken opgebouwd uit opzichzelfstaande woonhuizen.

Het naoorlogse deel van Hoogkerk is ontworpen als een opzichzelfstaande wijk met eens sterk van het vooroorlogse deel afwijkende verkaveling. De richting en oriëntatie van de bouwblokken refereert op geen enkele wijze aan de gesloten bouwblokken van het oude dorp. Hoogkerk Zuid is opgebouwd uit een reeks van moderne verkavelingmodellen: stroken, haken, opengeknipte blokken, individuele blokken en variaties daarop. Aan de randen van de wijk zijn verkavelingmodellen gekozen met een grote openheid. Hierdoor is sprake van een enorme hoeveelheid zichtlijnen van binnen naar buiten; afgesloten wanden zijn voorkomen. Op enkele plekken is die openheid versterkt door middel van verspringingen en de plaatsingen van kleine stroken woningbouw. Bijvoorbeeld aan de groene westrand van de wijk. Desalniettemin is de scheiding tussen openbare en private ruimte duidelijk.

De naoorlogse structuur wordt gekenmerkt door een bijzondere subtiele balans tussen een zeer terughoudend gebruik van nieuwe verkavelingstypen en de bestaande vooroorlogse ontwerptaal. Hierdoor is er tegelijkertijd sprake van vormcontinuïteit en lokale vernieuwing.

Over meer gedetailleerde bepalingen van de verkaveling, zoals het aantal woningen per blok, de wijze van ontsluiting en het aantal bouwlagen wordt in het uitbreidingsplan weinig tot geen uitspraak gedaan. De informatie blijft beperkt tot de volgende aanduidingen:

- aanwezige bebouwing
- idem, doch in aanbouw of voorbereiding
- geprojecteerde eengezinswoningen
- geprojecteerde etagebouw (3 etages)
- geprojecteerde garages
- openbare bebouwing
- openbaar groen
- winkelbebouwing

4.2 Woningtypen

In Hoogkerk Zuid is in tegenstelling tot de naburige stad Groningen geen duidelijke definitie van de aanwezige differentiatie van grote en kleine gezinnen, oude en jonge mensen tot stand gekomen. Er is dan ook geen sprake van sociale verscheidenheid of de daaraan gekoppelde menging van woonvormen en dus van woontypen. De geplande eengezinswoningen bestonden voor het grootste deel, met uitzondering van de zes blokken etagewoningen en enkele bungalows, uit hetzelfde type, ontworpen volgens de regels van de traditionele bouw. Dit was een vorm van experimentloze standaardisatie; zonder de toepassing van moderne verworvenheden als montagebouw of gietbouw kon toch in een productiestroom worden gebouwd.

De bungalow verscheen rond 1958 voor de eerste keer op de woningmarkt van Hoogkerk. De bungalow wordt door Dr. E.J. Haslinghuis op twee wijzen gedefinieerd. Op de eerste plaats als: een oorspronkelijk Indisch landhuis, één verdieping hoog en door veranda's omgeven, de tweede is een meer actuele omschrijving: een vrijstaand eengezinshuis, waarvan alle vertrekken op één niveau liggen, met plat dak of geringe dakhelling. De bungalow is een geschikt type in een programma gericht op de bovenste lagen van de woningmarkt.

Over de inhoudsmaten of andere aan subsidie verbonden voorwaarden voor woningbouw werd in het uitbreidingsplan geen uitspraak gedaan. Desondanks werd voor ca. 1/5 deel van de woningen premie aangevraagd.

4.3 Openbare ruimte: groenvoorziening, straten en pleinen

Groenvoorziening

De algemene groeninrichting van de buurten is op zeer vrijblijvende wijze in het uitbreidingsplan vastgelegd. Het geeft inzicht in alle als groene zone in te richten delen van de wijk, in het bijzonder de door de gemeente ontworpen groene onderlegger. Deze onderlegger wordt aangeduid met 'grond bestemd voor weg, plantsoen, groenstrook en wegberm'. Dat de gemeente de ontwikkeling van het groen in de wijk niet integraal benaderd blijkt onder andere uit de toelichting op het plan Hoogkerk Zuid: *'Zoals reeds eerder is medegedeeld, laat het plan voldoende ruimte voor het doen ontstaan van behoorlijke groen-voorzieningen in de vorm van boscomplexen, waarin wandelpaden en dergelijke voorkomen. Opdracht is reeds verstrekt voor het ontwerpen van een zodanige groenpartij ter grootte van plus minus 2 ha.'*

De wel aangewezen maar niet specifiek ontworpen groene delen van het schetsplan, zoals de gezamenlijke binnentuinen en de openbare voortuinen, waren in het bezit van de corporaties die ook de verantwoordelijkheid hadden voor het ontwerp, de inrichting en het beheer van deze zones. Beoogd werd het voor dat moment voor Hoogkerk nieuwe idee van een gezamenlijke tuin in te voeren. Dat hield in dat de ruimte ontsloten zou worden door een woonpad waaraan enkele 'recreatieve' voorzieningen, als bankjes, zandbakken en speelwerktuigen werden geplaatst. De groenaanplant beperkte zich in de meeste gevallen tot een rozenperk en enkele solitaire bomen.

Straten en pleinen

In de toelichting op het schetsplan 1958 wordt ten aanzien van de inrichting van de straten of een eventuele hiërarchie van straten geen uitspraak gedaan. Desondanks is, zij het zeer subtiel, in het schetsplan zelf een onderscheid zichtbaar tussen verkeerswegen en woonstraten. De Reddingiusweg en de Prinses Margrietstraat hebben als doorgaande wegen een breder profiel dan de woonstraten.

4.4 Gerealiseerd plan

Na de vaststelling van de plannen maakte de gemeentelijke overheid, vooruitlopend op de realisatie, het terrein bouwrijp door opspuiting van zand, en legde verder de wegen, leidingen en rioleringen aan. Vervolgens werd het gebied in percelen uitgegeven aan de Vereniging ter verbetering der Volkshuisvesting, de huidige Woningbouwvereniging Hoogkerk en de NV Bouwfonds Nederlandse Gemeenten welke vervolgens enkele lokale architecten zoals Kuiler & Drewes, J.F. Meerholz, K. Sandburg, J. Martini en P. van der Zee inhuurde om het grootste deel van de bouwblokken te ontwerpen.

Hoogkerk Zuid is uitgegaan van het schetsplan van 1958 op een groot aantal, kleine punten in de ring rondom de centrale buurt, aangepast en gewijzigd. De hoofdstructuur en het grootste deel van het stratenplan daarentegen is conform het uitbreidingsplan uitgevoerd. In totaal is er sprake van een zestal kleine woonstraten

die in de vorm van een lus, zoals de beëindiging van de Beatrixstraat en de Industriestraat, of als verdichting, zoals de Willem Alexanderstraat en de Mevr. J.A. De Bree-Meijersstraat, aan de hoofdstructuur zijn toegevoegd. Daartoe behoren tevens de Drakesteijnstraat en de Clausstraat. De laatstgenoemde is niet meer dan een doodlopende verlenging van een bestaande straat en de eerste is enkel een herhaling van de Clausstraat, waardoor een stedenbouwkundig samenhangend ensemble is gecreëerd. Op bouwblokniveau zijn veel wijzigingen zichtbaar. Ondermeer opsplitsingen van grotere blokken in kleinere stroken of een enkele toevoeging van een blok aan een van de hierboven genoemde 'extra' toegevoegde straten. Ook op het niveau van de woningtypologie hebben zich veranderingen voorgedaan. De voorgenomen bouw van zes blokken etagewoningen is niet doorgegaan. Om markteconomische redenen zijn zij allen vervangen door eengezinswoningen. Aan de lus-vormige beëindiging van de Beatrixstraat is niet overeenkomstig het schetsplan, een klein en besloten bungalowparkje ontwikkeld. Hoewel de bungalow als type reeds in de toelichting op het schetsplan 1958 werd genoemd, was daar nog geen locatie aan verbonden.

De gerealiseerde verkeerswegen zijn daar waar dit mogelijk was voorzien van een wigvormige groenstrook, ventwegen of brede parkeerstroken. In de groenstrook of langs beide zijden van de rijbaan zijn middelgrote tot grote bomen van dezelfde soort, bijvoorbeeld de Hollandse eik, populier, kastanje of acacia gegroepeerd. De bomen staan afwisselend met de grote gebogen straatlantaarns in een lijn, waardoor ze het brede profiel van de straat (26 tot 45 meter) doorbreken en het van een zekere beslotenheid voorzien.

De woonstraten hebben een relatief zeer smal profiel van gemiddeld 13 meter. De rijbaan is ca. zes meter breed en wordt in enkele gevallen aan één zijde geflankeerd door een rij middelhoge bomen van één soort, bijvoorbeeld de es of een bloesemboom. In de meeste gevallen staan de bomen in volledige willekeur in de private voortuinen. Door de onderlinge afstand en grootte van de bomen vormen zij geen laan en hebben ze geen sterke scheidende werking in het straatprofiel. Twee locaties in de wijk, de Burgemeester van Barneveldstraat en de Soesdijkstraat hebben geen doorgaande of verbindende functie. De straten zijn ingericht als een woonpad, waarop ruimte is voor een enkele auto. Aan de straten zijn geen parkeermogelijkheden, het profiel is opgebouwd uit privaattuinen, brede voetpaden, ruime groenstroken en de minimale hoeveelheid asfalt.

In de voornemens die de gemeente geformuleerd had ten aanzien van de groeninrichting, waren in ieder geval gezamenlijke binnentuinen opgenomen. Deze meer bijzondere ruimten zijn niet tot stand gekomen. Ondanks het feit dat er geen enkel totaalplan of samenhangende groenschets in de archieven is opgenomen, kan gezegd worden dat er een continue groene onderlegger is ontstaan die een sterk verbindende functie heeft in de hele buurt. De ruime opzet van de wijk en de integratie van restruimten hebben geresulteerd in een uitzonderlijk groene woonwijk. Met restruimten worden ruimten bedoeld die door de vele wijzigingen, zoals het wegvallen van de gezamenlijke binnentuinen zijn ontstaan. Verbindende en steeds terugkerende elementen in deze groene onderlegger zijn zogenaamde 'brinken'. Een brink is oorspronkelijk, volgens de Saksische traditie, een grote open ruimte in de kom van een dorp, die langs de huizenkant met gras en bomen is ingericht en vanouds fungeerde als markt en vergaderplaats. In Hoogkerk Zuid is de brink op een eigentijdse wijze toegepast. Het is een stedenbouwkundig ontwerpmiddel waarmee

in de structuur van de wijk op vele plaatsen rustpunten en openheid is toegevoegd. In essentie is de wijk dus opgebouwd uit twee soorten groen: publiek en privé. De grens tussen beide soorten is net als in het vooroorlogse deel van Hoogkerk, duidelijk en scherp.

In de hoeveelheid en diversiteit van de geplande speciale voorzieningen zijn bij de realisatie geen grote veranderingen opgetreden ten opzichte van de oorspronkelijke doelstellingen.

5.0 Analyse van het plan

Opzet, verkavelingstructuur en inrichting van de naoorlogse delen van Hoogkerk zijn vanuit een geheel andere optiek en achtergrond tot stand gekomen als de meeste woningbouwprojecten van de stad Groningen direct na 1945. Hoogkerk behoort tot de groep, toen der tijd, kleine en zelfstandige plattelandsgemeenten die voorsorteerden op een, relatief gezien, enorme uitbreiding van de gebouwde omgeving. Voor deze operatie had de gemeente Hoogkerk, die samen met de gemeenten Adorp en Aduard een klein stedenbouwkundig team deelde te weinig expertise en capaciteit in huis. Door de inschakeling van bureau Oom & Kuipers, één van de weinige lokaal werkzame bureaus met enige stedenbouwkundige ervaring, werd dat probleem opgelost. Dat garandeerde helaas geen geslaagde uitbreiding. De reeds door het gemeentebestuur gemaakte keuze voor een uitbreiding in zuidelijke richting, was indirect een keuze voor een dorp dat door een spoorlijn is opgedeeld. Een natuurlijke aansluiting werd daardoor sterk bemoeilijkt. De tweede moeilijkheid waarmee bureau Oom & Kuiper te kampen kreeg was de schaal van de uitbreiding. Hoogkerk Zuid zou op termijn een verdubbeling van het oppervlakte van het oude dorp betekenen. Het was ten tijde van het ontwerp niet echt duidelijk hoe lang het zou duren voordat het plan helemaal ingevuld zou raken. Flexibiliteit was daardoor eigenlijk een eerste vereiste, die desondanks niet tot stand is gekomen. De ontworpen opzet bleek niet in staat om gewenste veranderingen op samenhangende wijze op te nemen. Dat resulteerde in een reeks schijnbaar willekeurige ingrepen in en toevoegingen aan de oorspronkelijke structuur.

Afbeelding 10

Ruimtelijke analyse Hoogkerk Zuid. Relaties en samenhang.

In Hoogkerk Zuid is in beperkte mate gebruik gemaakt van vooroorlogse stedenbouwkundige experimenten en onderzoeken die al tijdens de oorlogsjaren met betrekking tot organisatie en uitvoering van de naoorlogse woningbouw hadden plaatsgevonden. Daarbij speelde vooral het thema standaardisatie van materialen en bouwprocedures een belangrijke, zelfs sturende rol. Aan een deel van het stedenbouwkundig plan werd invulling gegeven door middel van 'normaalwoningen'. Een normaalwoning is een standaard woningontwerp dat door de bouw in grote hoeveelheden, overigens op traditionele wijze, een economische besparing opleverde. Hoogkerk bouwde deze normaalwoningen als onderdeel van een provinciaal plan, het '1000-woningen' plan. Dit plan was een initiatief van een twintigtal Groningse plattelandsgemeenten en de Nationale Woningraad. Gezamenlijk deelden zij de ontwerp-, ontwikkelings- en materiaalkosten. De sociale

ambities van het uitbreidingsplan bleven net als de sociale ambities van het 1000-woningen plan beperkt: de 'wijkgedachte' bleef onaangeroerd.

Onder invloed van een tweetal ontwikkelingen heeft Hoogkerk Zuid, ondanks het ontbreken van een eenduidig groenontwerp, een bijzonder ruime, sterke en samenhangende onderliggende groenstructuur. Deze structuur wordt gekenmerkt door een heldere scheiding tussen private en openbare ruimte. De eerste ontwikkeling die hieraan ten grondslag ligt is de introductie van een groot aantal 'brinken'. Dit zijn wig-vormige, openbare ruimten, die door hun consistente inrichting met gras en enkele groepen bomen als verbindende elementen functioneren. De brinken hebben een duidelijke en tegelijkertijd open identiteit. Het niet tot stand komen van de voorgenomen blokken etagewoningen en de daarbij horende gezamenlijke tuinen is de tweede ontwikkeling die bijgedragen heeft aan de totstandkoming van de samenhangende groenstructuur. Hierdoor verschoof niet alleen de balans ten gunste van de hoeveelheid openbare ruimte, maar werd tegelijkertijd de problematiek die aan de toepassing van collectieve ruimten kleefde, omzeild. De collectieve tuin miste vaak een heldere inrichting en afbakening, die afbreuk deed aan de cohesie van de groenstructuur. Ook bleven de gebruiksmogelijkheden onduidelijk.

De krachtige groenstructuur is de drager van consistentie in de wijk. De bebouwing wordt bij elkaar gehouden door de groene onderlegger, de enige werkelijke verbindende factor van belang. Deze bindende kracht is zo groot dat er ruimte is voor grote architectonische vrijheid. Vrijheid die door de eigenaar/bewoners vertaald werd in veel gezichten. Hoogkerk Zuid is een showroom waarin het gehele spectrum van mogelijke dak opbouwen te bezichtigen is.

6.0 Ontwikkelingen na realisatie

6.1 Huidige situatie

Van het naoorlogse woningbestand van Hoogkerk is het overgrote deel, ca. 56%, in bezit van particuliere eigenaar/bewoners. Woningbouwvereniging Hoogkerk (de voormalige Vereniging ter verbetering der Volkshuisvesting) en enkele institutionele beleggers, zoals de NV Bouwspaarkas Gron. en Drentse Gem. en de NV Bouwfonds Ned. Gem. beheren de overige delen, respectievelijk 35% en 5%.

Hoogkerk is een redelijk onderhouden woonwijk waarin, in vergelijking tot de stad Groningen, de groep jongeren tot 18 jaar oververtegenwoordigd is. 65-plussers zijn in verhouding minder nadrukkelijk aanwezig in Hoogkerk. De wijk heeft dan ook een uitzonderlijk laag percentage eenpersoonshuishoudens van ca. 22%. Dat is mogelijk omdat het woningbestand bestaat uit relatief veel kleine, geschakelde eengezinswoningen. Slechts 11 % van het totale woningbestand bestaat uit gestapelde woningen, zoals beneden-, boven- of portiekwoningen. De tevredenheid over het totale woningenbestand is relatief groot, er is sprake van een relatief klein aantal verhuisbewegingen.

Het voorzieningenniveau is in kwantitatieve- en kwalitatieve zin enigszins beperkt. Daar komt bij dat de voorzieningen in het oude dorp, ten noorden van de spoorlijn en het centrum van de stad Groningen redelijk goed bereikbaar zijn met openbaar vervoer, auto of fiets. Het gemiddelde jaarinkomen in Hoogkerk ligt ongeveer 5% hoger dan in de stad Groningen, daarbij komt dat het werkloosheidspercentage al jarenlang beduidend lager is. Anno 1999 bedraagt de werkloosheid in Hoogkerk 13.3 % van de beroepsbevolking. Hoogkerk kent geen hoge concentraties van groepen bewoners die in een achterstand verkeren.

Voor veel nieuwkomers met zeer jonge kinderen zijn de nieuwe wijken in het stadsdeel Hoogkerk/ Stadspark, zoals Kranenburg, De Buitenhof en Ruskenveen aantrekkelijke woonmilieus. De woontechnische kwaliteit van een groot deel van de naoorlogse woningen in Hoogkerk Zuid is enigszins verouderd.

6.2 Recent beleid

Na 1985 veranderde het karakter van de stadsvernieuwing, de eerste naoorlogse wijken waren aan verbetering toe. Zo ook de naoorlogse delen ten noorden van de spoorlijn, die in corporatief bezit zijn. Deze woningbouw is gerealiseerd onder de vlag van het zogenaamde 1000-woningen plan en is op dit moment de inzet van een omvangrijke stadsvernieuwingsoperatie. Aan de woningen worden nieuwe kopse gevels toegevoegd, het dak vernieuwd en de voorgevel bepleisterd en geverfd. Op sommige plekken worden in bestaande blokken van elke tweede woning de eerste etage gesloopt en de beneden verdieping bij de aangrenzende woning getrokken.

Op de teruglopende woningcontingenten en een veranderende marktvraag reageerde de gemeente Groningen in 1990 met een nieuwe volkshuisvestingsnota, 'De Stad Vernieuwt'; de aandacht verschoof van technische woningverbetering naar het optimaliseren van het woon- en leefklimaat. Deze initiatieven ontstonden in de aanloop van de intentieverklaring 'Voor een ongedeelde stad' (1995) welke de officiële start inluidde van een overkoepelend wijkvernieuwingsproces, wat uiteindelijk resulteerde in het Convenant Wijkvernieuwing Groningen (1998).

Wijkvolkshuisvestingsplan Hoogkerk –concept (2000)

Ten gevolge van de deregulering van de rijksoverheid, ook op het gebied van volkshuisvesting en woningbouw, kregen de woningbouwverenigingen meer verantwoordelijkheden toe bedeed en moesten zij financieel zelfstandig gaan opereren. Deze ontwikkeling was naast de veranderende marktvraag op het niveau van de wijk in 1999, mede de aanleiding voor het opstellen een zogenaamd wijkvolkshuisvestingsplan, waarin de huidige situatie zal worden geanalyseerd en het toekomstige beleid worden vastgesteld.⁶ Het wijkvolkshuisvestingsplan Hoogkerk is een samenwerkingsverband tussen de woningbouwvereniging Hoogkerk, de gemeente, de Vereniging Wijkopbouw Hoogkerk en de huurdercommissies. Op basis van een Rigo-studie zijn de belangrijkste thema's van deze analyse reeds vastgesteld: een goede woningmarktpositie en het zoeken van vormen om te voorzien in de behoefte aan woonzorgvoorzieningen voor ouderen die onvoldoende geholpen zijn met serviceappartementen. Er wordt gestreefd naar versterking van de eigen identiteit en sterke kanten, met de nadruk op behoud van de bestaande

leefbaarheid in de buurten. Daarvoor is een compleet woningaanbod belangrijk, zodat ook zeer hulpbehoevende ouderen in Hoogkerk kunnen blijven wonen; wat tegen de achtergrond van de zeer hoge wijkbinding een begrijpelijke wens is. Om deze doelstellingen te kunnen waarmaken is een pakket maatregelen opgesteld met een looptijd van 5 tot 10 jaar. De maatregelen zijn onderverdeeld in drie categorieën. De eerste behelst de versterking van de woningmarktpositie door aanvullingen op, vervanging, verkoop en kwaliteitssanering van de bestaande woningen. De tweede categorie maatregelen heeft betrekking op de herinrichting van de stedenbouwkundige structuur en de woonomgeving. Het derde deel van het maatregelen pakket is gericht op beheer van de woning en de woonomgeving, zowel corporatief als particulier.⁷

Wijkvernieuwing

De veranderende marktvraag die als basis diende voor de voorstellen die gedaan werden in de afzonderlijke wijkvolkshuisvestings- en wijkplannen leidde tot de totstandkoming van de stedelijke evaluatienota 'Vernieuwt de Stad' (VDS). De nota sluit aan op het Structuurplan (1995) en het Collegeprogramma 1990-1994. De kern van VDS is de optimale afstemming van het woningaanbod op de toekomstige vraag.

Afbeelding 11

Groen karakter Hoogkerk Zuid. Richting voor toekomstige groeninrichting (2000).

Convenant Wijkvernieuwing Groningen (1998)

Het Convenant Wijkvernieuwing Groningen is in feite een uitwerking van het volkshuisvestingsplan '*Thuis in de Stad*'.⁸ In basis is het een gezamenlijk plan van de Groninger corporaties (exclusief Patrimonium) en de gemeente, gebaseerd op aannames en prognoses die aansluiten bij landelijk onderzoek.⁹ Aan het convenant is een bijlage gekoppeld waarin de wijkvernieuwing per wijk wordt toegelicht. Een aantal wijken, die tot het 'ingrijpend' niveau van aanpak worden gerekend worden

uitvoerig toegelicht. Dit zijn achtereenvolgens Vinkhuizen, Paddepoel, Lewenborg, De Wijert Noord, Corpus den Hoorn, de Grunobuurt, de Oosterparkwijk en Selwerd. Het tweede niveau dat in het convenant is vastgesteld is het zogenaamde 'middenniveau', wat betekent dat de maatregelen gericht zijn op alle aspecten van het wonen, beperkt tot delen van de wijk. De gemeente vervult naast de betrokken corporatie naar eigen inzicht zijn deel als ontwikkelaar. Hoogkerk behoort tot het derde niveau, de 'eenvoudige' aanpak, wat neerkomt op verbetering van de woningvoorraad binnen de bestaande ruimtelijke structuur. Zoals ingrepen op complexniveau, geïnitieerd en ontwikkeld door de betrokken corporatie. Dat komt neer op ca. 100 woningen die in de tweede fase (2003-2010) aan de woningmarkt zullen worden onttrokken.

6.3 Planvorming: (1999)

Ten aanzien van de planvorming in Hoogkerk worden twee benaderingen gehanteerd. Enerzijds de door de beleidskaders gedefinieerde weg: een wijkvolkshuisvestingsplan dat nog in de conceptfase verkeert en een stadsdeelvisie die in voorbereiding is. Anderzijds zijn Harmen Postma en Ger Roosjen, van de afdeling Ruimtelijke Plannen, in 1999 begonnen met een grondige stedenbouwkundige analyse van het gebied. Uit deze eerste verkenning in woord en beeld kwam onder meer naar voren dat in het gebied alleen maar wonen en aan wonen gerelateerde functies voorkomen, een centrum waarin alle voorzieningen zijn ondergebracht ontbreekt. Verder kwam naar voren dat stedenbouwkundige hoogtecontrasten ontbreken; bebouwing hoger dan drie bouwlagen komt niet voor. Verder werd vastgesteld dat de stedenbouwkundige-, groen- en ontsluitingsstructuur niet overal consequent samenvalt, waardoor de vanzelfsprekende afleesbaarheid van de verschillende delen wordt aangetast. De verkenning diende als basis voor een meer diepgaande analyse, uitgevoerd door Natalie van Koesveld en Ger Roosjen onder leiding van stedenbouwkundige Els Bet. Deze studie heeft geresulteerd in de vaststelling van de toekomstige, wenselijke hoofdstructuur 'kapstok' genoemd. Verder heeft het geleid tot de definiëring van de afzonderlijke buurten, 'pyjama's'. En het heeft tot slot geresulteerd in het ontwerp van een groenarakteristiek per buurt om de individualiteit van de buurten te accentueren. De karakteristieken zijn achtereenvolgens 'bomengazon' (brink-karakteristiek), 'bomenkleur', 'tuin en erf' en 'kleurvlakken'.

7.0 Waardestelling van de wijk, een poging tot waardering op basis van uniforme benadering

7.1 “Wat zeg je van m'n wijk”

I Cultuurhistorische waarden:

ja	Betekenis van het gebied als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of maatschappelijke ontwikkeling (en)
nee	Betekenis van het gebied als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke, archeologische en/of bestuurlijke ontwikkeling (en)
enigszins	Betekenis van het gebied als bijzondere uitdrukking van (een) technische, structurele en/of functionele ontwikkeling (en)
nee	Betekenis vanwege de innovatieve waarde of pionierskarakter (type, motief, datering)
nee	Betekenis van het gebied wegens de hoogwaardige kwaliteit van de aanwezige bebouwing (bijzondere architectonische objecten) en hun groepering in relatie met de bestaande groenvoorziening, wegen, wateren en/of terreingesteldheid

II Intrinsieke stedenbouwkundige kwaliteit:

nee	Betekenis van het gebied wegens hoogwaardige ruimtelijke, esthetische en/of functionele kwaliteiten, op basis van een herkenbaar stedenbouwkundig concept
enigszins	Betekenis vanwege de verkaveling, inrichting van de openbare ruimte en/of specifieke functies

III Stedenbouwkundige betekenis in ruimere context:

nee	Betekenis vanwege ruimtelijke relaties met de omgeving
nee	Betekenis vanwege markering van het stadsbeeld, als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel of als representant van een groter geheel
nee	Betekenis van het gebied voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en/of stedenbouw

IV Gaafheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten):

nee	Betekenis van het gebied wegens de herkenbaarheid of gaafheid van de (oorspronkelijke) ruimtelijke structuur, bebouwing en functionele opzet als geheel
nee	Betekenis van het gebied wegens de architectonische gaafheid van de (oorspronkelijke) bebouwing

V Zeldzaamheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten):

nee	Betekenis van het gebied wegens de unieke verschijningsvorm vanuit historisch-ruimtelijk, stedenbouwkundig, functioneel en/of landschappelijk oogpunt
-----	---

7.2 Toelichting en conclusie

I Cultuurhistorische waarden

De terreinen ten noorden van het spoor en in een latere fase ook in Hoogkerk Zuid, werden één voor één ingevuld, voor een aanzienlijk deel onder de vlag van het zogenaamde 1000-woningen plan. Dit plan had tot doel om de woningbouwproductie van diverse kleine plattelandsgemeenten in één bouwstroom uit te kunnen laten voeren door kleine lokale aannemers. De woningen die volgens de 1000-woningen planvoorwaarden werden gerealiseerd, hebben als fysiek product geen uitzonderlijke kwaliteit of bijzonder innovatieve waarde, het is meer het idee waarin de waarde zich concentreert.

Het plan Hoogkerk Zuid refereert op geen enkele wijze aan de morfologische geschiedenis van het terrein. Vanuit een cultuurhistorisch oogpunt is het een volledig willekeurig ontwerp.

II Intrinsieke stedenbouwkundige kwaliteit

De stedenbouwkundige structuur van Hoogkerk Zuid bleek niet in staat de verschillen die door de gefaseerde uitvoering van de wijk zijn ontstaan te dragen. De structuur bezat niet voldoende flexibiliteit, hierdoor is de oorspronkelijke samenhang reeds tijdens de realisatie van de wijk verloren gegaan. Deze, vrij kwetsbare samenhang was niet gebaseerd op het sociologisch gedachtegoed van de wijkgedachte, maar enkel op het samenspel tussen verschillende redelijk moderne, verkavelingvormen, zoals de strokenbouw. Het is dan ook zeer opmerkelijk dat er een groenstructuur tot stand is gekomen, die krachtig genoeg is om het gemis aan 'versteende' samenhang op te vangen.

III Stedenbouwkundige betekenis in ruimere context

Fysiek gesproken ligt de wijk sterk ingekapseld in een aantal bestaande structuren. Deze sterke begrenzing leidt in dit geval tot een behoorlijke mate van geïsoleerdheid. De fysieke, maar ook vormtechnische aansluiting bij het vooroorlogse dorp en bij de daar gesitueerde kern van voorzieningen is slecht. In de ruimtelijke ontwikkeling van naoorlogs Nederland, zijn twee duidelijke stromingen

herkenbaar, de traditionelen en de modernen. Deze termen moeten worden beschouwd als verzamelnamen, er was geen sprake van organisatorische verbanden of een vastomlijnd programma. Het naoorlogse deel van Hoogkerk is bij geen van beide, eenduidig onder te brengen. De wijk staat met één been, uitgegaan van een bewuste aarzeling, in het moderne tijdperk en met het andere been houdt het contact met de vooroorlogse stedenbouwkundige ontwerptaal.

IV Gaafheid

Hoog niveau renovatie, grootschalige verbouwingen en uitbreidingen hebben geleid tot aantasting van de gaafheid van het naoorlogse deel van Hoogkerk die steunde op een enigszins sobere en eenvoudige lijnvoering en detaillering. De naoorlogse architectuur was niet bestand tegen de veranderende vraag van de particuliere woningmarkt. Over de gehele linie genomen is Hoogkerk Zuid desondanks een zeldzaam diverse verschijning: een showroom van dakkapellen en dakophogingen in vele materiaalsoorten (zoals kunststof en trespa) en kleuren.

V Zeldzaamheid

Binnen de Nederlandse ontwikkelingsgeschiedenis van verkavelingmodellen is het naoorlogse deel van Hoogkerk, geen buitengewone innovatie, eerder een bijna onzichtbare vernieuwing. De geopende bouwblokken refereren op zeer terughoudende wijze aan experimenten die reeds vanaf ca. 1930 werden gedaan met open bouwblokken en de daaruit ontwikkelde strokenbouw.¹⁰

8.0 Bijzondere architectonische objecten en ensembles:

Inventarisatie van de meest waardevolle objecten:

- geen

Bijzondere stedenbouwkundig ensemble

- Hoekensemble op de kruising van Zuiderweg en Reddingiusweg, opgebouwd uit twee galerijflats en aansluitende winkelvoorzieningen bestaande uit één bouwlaag, bijzonder type: maisonnettes door galerij ontsloten.

9.0 BIJLAGEN

**BIJLAGE 1 : Bestemmingsplannen Hoogkerk 1955-84
zoals aanwezig in het DIV-archief van de dienst RO/EZ te Groningen, waaruit:**

Map BP 83 Bestemmingsplannen Hoogkerk;

Zie voor woonomgevingsplannen:

1.733.6 Woonomg.pl. Hortusbuurt; deel I 1969-1970

-1.777.811.22 U 88 B Deel II

na de grenswijziging van 1969 werd Hoogkerk geannexeerd door de gemeente Groningen, hierbij werden de op dat moment vigerende bestemmingsplannen overgedragen.

-herziening van het uitbreidingsplan in onderdelen, Oom & Kuipers, 1955.

-herziening van het uitbreidingsplan in onderdelen, Oom & Kuipers, 1958.

Uitgevoerde versie Hoogkerk Zuid.

-uitbreidingsplan in onderdelen, Oom & Kuipers, 1961.

Aangenomen en goedgekeurde versie Hoogkerk Zuid, deel I en II. Uitgevoerd.

-uitbreidingsplan in onderdelen, Oom & Kuipers, 1963.

Aangenomen en goedgekeurde versie Hoogkerk Zuid, deel III. Niet uitgevoerd.

Map: Bestemmingsplan Hoogkerk Zuid;

1969-1974

-1.777.811.22 U 88 C

-deel III van de uitbreiding Hoogkerk Zuid is aan woningbouw VOM-Sanders overgedragen. Gebied ingesloten tussen Bernhardlaan, Jan Ensinglaan (en de denkbeeldige lijn in zuidelijke richting), de Minervalaan en de Zuiderweg.

BIJLAGE 2: Literatuur

algemeen

- Boer, G.J. de, e.a., *Leefbaarheid in nieuwe wijken*, Bouw 1970, p. 691-692
- Boer, N. en Lambert, D., *Woonwijken: Nederlandse Stedenbouw 1945-1985*, Rotterdam 1987.
- Keuzenkamp, W.A., *De bouwkunst van het hedendaagse Groningen*, Bouwkundig Weekblad 1958, p.145-171.
- Kroese-Duijsters, J.A.M. e.a., *Hebben naoorlogse woonwijken toekomstwaarde?*, E.v.. Stedenbouw en Volkshuisvesting 1992, extra nummer, p. 3-48.
- Klijn, E.H. (red.), *Profiel van naoorlogse wijken in Groningen, Een onderzoek naar de problemen van twaalf vroeg naoorlogse wijken in de gemeente Groningen*, Faculteit der Bouwkunde TU Delft, Delft 1989.
- De stad vernieuwt, een nota over de bouw, verbouw en het gebruik van woningen in de jaren negentig*, Deel A: De Stad, Deel B: De naoorlogse wijken, Groningen (oktober) 1989.
- De stad vernieuwt, een nota over de bouw, verbouw en het gebruik van woningen in de jaren negentig*, Deel A: De Stad, Deel B: van stad naar de wijk, Groningen (februari) 1990.

de wijk

- Bosma, K. en Wagenaar, C., *Een geruisloze doorbraak, De geschiedenis van architectuur en stedenbouw tijdens de bezetting en de wederopbouw van Nederland*, Rotterdam 1995.
- Hacquebord, L.T. en Overbeek, R.M.H., *Wijkbeschrijving Hoogkerk in het kader van het MIP*, uitgave dienst RO/EZ, ongedateerd.
- Jong, R. de, *Staddeel Hoogkerk*, jaarverslag van de stadsdeelcoördinator, dienst RO/EZ, gemeente Groningen, 1999.
- Kempen, B.G.A. en Velzen, N. van, *Werken aan wonen, 75 jaar nationale woningraad*, Almere 1988.
- Opening Plan-Zuid Hoogkerk*, maandag 7 juli 1958, een uitgave van de gemeente Hoogkerk, 1958.

-SOWAZE, bureau voor onderzoek, Stadsdeel Hoogkerk/ Stadspark, Basisgegevens t.b.v. stadsdeelanalyse, in opdracht van de gemeente Groningen, Groningen 2000.

.

BIJLAGE 3: geraadpleegde archieven

Gemeente archief Groningen:

- werktekeningenarchief
- archief dienst Stadontwikkeling en Volkshuisvesting
- archief provinciale commissie voor de Wederopbouw
- fotoarchief

DIV archief dienst RO/EZ Groningen:

- bestemmingsplannen dossiers

Archief afdeling Monumenten dienst RO/EZ Groningen:

- fotomateriaal afkomstig van afdeling Ruimtelijke Plannen
- maquettes uitbreidingsplannen

BIJLAGE 4: lijst van afbeeldingen

Afbeelding 1 'luchtfoto Hoogkerk',
door Aerophoto Eelde, aanwezig in de mediatheek van de dienst RO/EZ Groningen.

Afbeelding 2 ' de westelijk stadshamrik, detail van Topografisch-Militaire kaart',
1864, afkomstig uit: de Gemeenteatlas van de provincie Groningen, samengesteld
door J. Kuyper, Leeuwarden 1979.

Afbeelding 3 'schetsplan in hoofdzaak gemeente Hoogkerk', 1948, afkomstig uit :
bestemmingsplannen dossier 1955-1984, DIV-archief van de dienst RO/EZ
Groningen.

Afbeelding 4 'herziening plan in hoofdzaak', 1956, afkomstig uit :
bestemmingsplannen dossier 1955-1984, DIV-archief van de dienst RO/EZ
Groningen.

Afbeelding 5 'voorstudie schetsplan van uitbreiding', 1955-1958, afkomstig uit:
bestemmingsplannen dossier 1955-1984, DIV-archief van de dienst RO/EZ
Groningen.

Afbeelding 6 'schetsplan van uitbreiding Hoogkerk Zuid', 1958, afkomstig uit:

bestemmingsplannen dossier 1955-1984, DIV-archief van de dienst RO/EZ Groningen.

Afbeelding 7 'plan Hoogkerk Zuid', 1961, algemene plankaart, afkomstig uit: bestemmingsplannen dossier 1955-1984, DIV-archief van de dienst RO/EZ Groningen.

Afbeelding 8 'plan Hoogkerk Zuid', 1963, algemene plankaart, afkomstig uit: bestemmingsplannen dossier 1955-1984, DIV-archief van de dienst RO/EZ Groningen.

Afbeelding 9 'ruimtelijke analyse Hoogkerk Zuid', bureau ArEA, Groningen 2000.

Afbeelding 10 'historische opbouw Hoogkerk', bureau ArEA, Groningen 2000.

Afbeelding 11 'groenkarakter' 2000, afkomstig uit: persoonlijk archief Ger Roosjen, Dienst RO/EZ, Groningen.

BIJLAGE 7: Noten

¹ Citaat afkomstig uit: 'Opening Plan Zuid Hoogkerk- maandag 7 juli 1958', programma van de opening van de woonwijk 'Plan Zuid', van de gemeente Hoogkerk, 1958, p. 3.

² Zie de studies van de Stichting Studiegroep Efficiënte Woningbouw inzake de ontwikkeling van 'series standaardplattegronden'. De stichting was in het leven geroepen door Van Ettinger, de directeur van het Bouwcentrum. Ir. Van den Broek was actief lid van de studiegroep.

³ Citaat uit notulen van de vergadering van de commissie voor de gemeenschappelijke regeling inzake het Bouw en Woningtoezicht van de gemeenten Hoogkerk, Adorp en Aduard, gehouden op 24 mei 1947. Afkomstig uit Groninger Archieven, archief 1748 van de gemeente Hoogkerk, inventarisnummer 64, toegangscode -1.778.5 doos 29.

⁴ 'Bespreking over stedenbouwkundige vraagstukken bij het algemeen plan voor den Zuidwestelijke polder', 22 januari 1941. Archief zzw, inv.nr.745.

⁵ Gegevens afkomstig uit een interview van Bregit Jansen met Ab Reijenga, medewerker van bureau Oom & Kuipers, op 25 mei 2000 en de publicatie *Een geruisloze doorbraak*, Rotterdam 1995, p. 436-441.

⁶ Het Wijkvolkshuisvestingsplan: '*pronkjewail in golden raand*' is opgesteld door KAW Architecten BV, onder verantwoordelijkheid van de betrokken corporatie Groningen (nu onderdeel van Domein Woondiensten). De begeleidende werkgroep bestond uit vertegenwoordigers van de corporatie, de bewoners, ondersteund door Vereniging Wijkopbouw Oosterparkwijk (VWOO) en Delta en de Gemeente Groningen, dienst RO/EZ.

⁷ Gegevens afkomstig uit jaarverslag 1999 van de coördinator stadsdeel Hoogkerk/Stadspark, R. de Jong en het concept volkshuisvestingsplan Hoogkerk, Dienst RO/EZ, Groningen.

8 Het Volkshuisvestingsplan van de gemeente Groningen '*Thuis in de Stad*' is gelijktijdig met het Convenant '*Wijken en Dringen*' op 2 juli 1998 vastgesteld.

9 Landelijk onderzoek zoals de '*Verkenningen*' van het Centraal Planbureau en de *nota 'de opgaven in beeld, voorstellen en uitwerkingsrichting 2x20 miljoen voor vier herstructureringsgebieden'* door de Raadscommissie VROM.

¹⁰ Algemeen Uitbreidingsplan voor Amsterdam (AUP) werd ontworpen door C. van Eesteren, ir. Th. K. van Lohuizen en ir. L.S.P. Scheffer in opdracht van de gemeente Amsterdam.